Atheïst zonder missie

Baukje Prins

Moral holiday
Waarheid is wat goed voor ons is om in te geloven, aldus de Amerikaanse psycholoog en filosoof William James. Hij hield hiermee geen pleidooi voor opportunisme (in de trant van: alles is waar wat mij goed uitkomt) maar voor pragmatisme: de term ‘waar’ is volgens hem een compliment dat we geven aan elke bewering die voor ons de moeite waard is om te bevestigen. Een theorie of een geloof is waar als ze een meerwaarde heeft voor ons dagelijks handelen. En dat gold volgens James zowel voor wetenschappelijke kennis als voor religie, het geloof in een hogere macht, in het goddelijke.

Om te begrijpen wat de essentie is van een religieuze ervaring, gaat James in zijn boek ***The varieties of religious experience*** (1902) te rade bij mensen voor wie religie alles in hun leven is: de experts, de ‘genieën’ op dit terrein zoals mystici, heiligen, spirituele media etc. De religieuze ervaring, zo constateert James, is een levensbevestigende emotie. Ze biedt mensen troost en zin, en geeft hen de mogelijkheid zo nu en dan een ***moral holiday*** te nemen, zich even te bevrijden voor de zware verantwoordelijkheid voor het eigen handelen om die over te laten aan de hogere macht: de mens wikt, God beschikt. Laten we erkennen, stelde James, dat de wereld blijkbaar benaderd en geleefd kan worden vanuit heel verschillende systemen van ideeën. Wetenschap geeft ons bepaalde manieren van voelen en handelen, religie reikt ons andere aan. Beide zijn soms in staat het welzijn van mensen te bevorderen, om te genezen of ziektes te voorkomen. Waarom dan op het ene systeem afgeven en het andere exclusief omhelzen? Zelf was James geen religieus persoon, maar daar ging hij niet prat op. Integendeel, hij vond mensen met religieus gevoel benijdenswaardig. Hij zou wel graag in het goddelijke willen geloven, maar hij kon het niet omdat hij het nu eenmaal niet kon rijmen met alle andere dingen waarin hij geloofde en die hem te dierbaar waren om op te geven.

De kiem van de twijfel

Ik voel me in veel opzichten verwant met James' visie op religie. Met dit verschil dat ik geen last heb van jaloezie. Zo tot aan mijn zestiende jaar was ik zelf diep gelovig. En dat geloof was voor een groot deel mijn eigen keuze. Ik groeide wel op in een protestants-christelijke omgeving, er waren de rituelen van het bidden en bijbellezen thuis, de zondagschool, de christelijke kleuter-, lagere en middelbare school, de orgelles (als twaalfjarige brugpieper was Bach mijn favoriete componist). Maar mijn ouders waren heel rekkelijk in hun opvattingen, de normen en waarden die ze mij meegaven werden eerder vanuit humanistisch-seculiere invalshoek uitgelegd dan met verwijzingen naar een God die alles ziet of een Jezus Christus die voor onze zonden is gestorven, zoals op school gebeurde. Als tiener leed ik er onder dat mijn ouders zelden naar de kerk gingen, maar alleen durfde ik niet. In plaats daarvan organiseerde ik jarenlang op mijn slaapkamertje mijn eigen zondagsmeditatie. Vanaf mijn vijftiende jaar begeleidde ik als organiste de wekelijkse kerkdiensten in onze kapel. Aanvankelijk luisterde ik aandachtig naar de dominee. Maar allengs begon wat hij te zeggen had me teleur te stellen. Zijn preken waren zo braaf. Nooit was er enige verwijzing naar onrechtvaardigheid of discriminatie, naar de absurditeit van oorlog of de armoede in ontwikkelingslanden en de medeplichtigheid van de westerse wereld daaraan. En dat waren wel de dingen die mij steeds meer bezig hielden.

Want ongeveer vanaf de tijd dat ik kerkorganiste werd, werd ik ook actief in de Derde Wereldwinkel in ons dorp. Daar maakte ik kennis met een groepje linkse mensen die zich het leed van de wereld aantrokken, en actie voerden om daar wat aan te doen. Onze voorzitter was in een vorig leven beroepsmilitair geweest, en na zijn radicale wending naar links met vrouw en kind verhuisd naar een boerderijtje op het Friese platteland. Het was hem kennelijk al snel duidelijk dat het geloof voor mij een serieuze zaak was. We kwamen er een keer over aan de praat, en hij vroeg me toen hoe ik nou het scheppingsverhaal in de bijbel kon verenigen met Darwins leer van de evolutie, waarover ik natuurlijk op school tijdens de biologieles had geleerd? Ik weet nog twee dingen heel goed: ten eerste dat ik geen antwoord op zijn vraag had, omdat ik er nog nooit bij had stilgestaan dat hier twee theorieën met elkaar botsten. Dat het vreemd was dat ik enerzijds trouw in mijn bijbeltje las, en anderzijds gefascineerd was door populair-wetenschappelijke verhalen over het ontstaan van de aarde, het begin van het leven en prehistorische dinosaurussen. En ten tweede, dat hier iemand was die mijn geloof niet op voorhand respecteerde, maar er een kritische vraag over stelde. En dat ik voor het eerst in mijn leven het gevoel had dat een volwassene mij serieus nam. Hoe dat gesprek verder ging weet ik niet. Maar de kiem van twijfel aan het bestaan van God was gezaaid.

Met die twijfel heb ik een paar jaar rondgelopen. Ze was als een soort zeurende stem in mij die me in grote problemen bracht. Immers, toen ik nog rotsvast geloofde, geloofde ik dat er een God was die alles zag en alles van me wist, ook mijn meest verborgen wensen en gedachten. Maar dat betekende dat ***als*** hij bestond, Hij nu ook zou weten van mijn twijfel en ongeloof, van mijn momenten van afvalligheid en ketterij. Dan zou de hel mij wachten. Ik stond voor een heuse paradigmawisseling. Toch is de verandering van perspectief geleidelijk gegaan. Er is niet een moment aan te wijzen waarop ik de sprong waagde, geen plotseling inzicht, geen gevoel van (omgekeerde) bekering. Ik moest mijzelf gewoon op een gegeven moment toegeven dat het voorbij was. Ik kon niet langer geloven in het bestaan van een bovenwereldse God, in een Jezus die zijn zoon zou zijn, of in een leven na de dood. Ik moest mezelf toegeven dat ik geloofde dat dit projecties waren van mensen, die ze nodig hadden om zin te geven aan het leven. En dat ik het voortaan zonder moest doen. Maar dat het ook heel goed zonder kón, dat de wereld niet verging en ik mijn morele houvast niet kwijt raakte.

Atheïst

Sindsdien kan ik niet anders meer naar de wereld en de kosmos kijken dan vanuit het perspectief van een ongelovige, een atheïst. Hoewel ik die term, net als de term feminist, aanvankelijk niet gebruikte. Een feminist was een mannenhater, een atheïst was een geloofshater, en ik wilde geen van beide zijn. Ik heb het nog een tijdje geprobeerd met de term ‘agnost’, maar realiseerde me dat ik daarmee ook onoprecht bleef. Ik zet de vraag naar het bestaan van God (van welke god dan ook) immers helemaal niet buiten haakjes, ik laat geen ruimte voor de mogelijkheid dat er ergens, misschien, toch een God blijkt te zijn. En een ‘ietsist’ ben ik evenmin. Ik geloof gewoon niet dat er ‘iets’ is, punt. De schroom om mezelf atheïst te noemen heb ik dus maar laten varen (zoals ik mezelf ook al jaren feminist durf te noemen). Deze wereld en wij mensen zijn uit een reeks toevalligheden ontstaan. We leven in een kosmos die we niet kunnen bevatten, die onnoemelijk veel groter is dan we ons kunnen voorstellen en die nog ontelbare geheimen voor ons heeft. En dat is een enorm wonder, daar kan ik stil van worden. Het poneren van een God die zich vooral bezig houdt met het wel en wee van ons mensen, is voor mij een veel te doorzichtig en gemakkelijk antwoord op alle raadselen waarvoor het bestaan ons stelt. Daarmee veronderstellen we toch dat wij het centrum zijn van dit immense heelal, en dat kan ik me met de beste wil van de wereld niet voorstellen.

Maar met de zekerheid van ***kennis*** heeft dit niets te maken. Ik heb dan ook helemaal niet de drang om mijn geloof in het niet-bestaan van een god uit te

dragen. Ik ben een atheïst zonder missie. Ik weet maar al te goed dat hier laatste geloof tegenover laatste geloof staat, en dat er geen onpartijdige rechter is die kan beslissen wie van ons gelijk heeft. Als ongelovige past mij daarom ten aanzien van geloof geen tolerantie - je tolereert immers datgene wat je eigenlijk onverdraaglijk vindt - maar respect.

Misschien dat mijn persoonlijke geschiedenis er wel debet aan is dat mijn atheïsme niet tot een nieuw geloof is geworden: ik hoef mij niet verbitterd en teleurgesteld af te wenden van een religie, of liever van de vertegenwoordigers daarvan, omdat ze mij heeft bekneld en onderdrukt. Mijn ouders waren vanwege hun rekkelijkheid toch voornamelijk liefhebbende ouders. En zelfs bij mijn favoriete grootmoeder, die juist behoorlijk steil in de gereformeerde leer was (eens citeerde ze voor mij en mijn toenmalige vriendje met wie ik 'in zonde' samenwoonde apocalyptsche bijbelteksten over hoererij en het einde der dagen) overwon uiteindelijk haar gevoel van liefde het van de toorn van God ? waarvan zij toch ernstig vreesde dat deze op mij neer zou komen.

Twee vragen

Diezelfde teneur ontwaar ik ook in de wijze waarop de 'moslima's achter de dijken' in het boek van Ceylan Pekta?-Weber spreken over de betekenis die het geloof voor hen heeft. Hoewel ik weet dat geloof kan ontaarden in het fanatiek hooghouden van doctrines of het oppervlakkig naleven van rituelen zonder enig besef van hun diepere betekenis, bevestigen hun verhalen dat religie, mits van binnenuit geleefd en doorleefd, een bron van beschaving en oprecht moreel handelen kan zijn. De een is preciezer in de leer dan de ander: we treffen een van geboorte moslima die zich nu 'ietsist' noemt, maar ook een Nederlandse ex-katholiek die zich bekeerde tot de islam, een islamitische theologe, een gelovige juriste, een voorzitter van een moskeevereniging, een linkse politica. Maar allen delen zij de gedachte dat ze als moslima ook in zaken van het geloof voor zichzelf willen denken, zich alleen willen onderwerpen aan een islam waarin ze zich kunnen vinden. Geheel in overeenstemming met het adagium van de Verlichtingsfilosoof Immanuel Kant, getuigen zij van de moed om je van je eigen verstand te bedienen in plaats van je gedachtenloos te laten leiden door autoriteiten.

Toch bleef ik na lezing van het boek met twee vragen zitten. Indachtig mijn vroegere ervaring van serieus genomen te worden juist doordat iemand even wat minder respect had voor mijn geloof, durf ik ze hier nu ook wel te stellen. Ten ***eerste*** : telkens benadrukken de vrouwen dat Allah voor hen gelijkstaat aan

barmhartigheid, compassie, genade, rechtvaardigheid, liefde, en dat de koran daarvan getuigt. Precies dezelfde aanduidingen zou een christen kunnen gebruiken voor de ontroerende en poëtische passages in de Bijbel, met name in het Nieuwe Testament. Maar als ik als ongelovige zo in de koran lees, bij willekeurig welke soera of zelfs maar bladzijde die ik opsla, wordt het mij toch wel kil om het hart. Bijna elke bezwering van (inderdaad) de goedheid en barmhartigheid van Allah ten aanzien van de gelovigen wordt gevolgd door een waarschuwing dat de ongelovigen ‘pijnlijk’ of ‘geweldig’ gestraft zullen worden, in het vuur thuishoren, in de hel geworpen zullen worden, zullen ‘braden’, etcetera. En dan vraag ik me toch af: wat zegt de koran, de islam, volgens deze rekkelijke moslima’s over mij als ongelovige? Terwijl de bundel van Pekta?-Weber is bedoeld om ons meer informatie te geven over de wijze waarop moslima´s in Nederland (een van de meest seculiere, om niet te zeggen meest goddeloze landen van de wereld) in staat zijn geloof en maatschappelijke participatie met elkaar te verenigen, wordt in de interviews met geen woord over deze kwestie gerept.

Ten ***tweede***: ondanks alle nadruk op het belang van zelf denken, wordt de koran tegelijkertijd opgevoerd als belangrijkste bron van kennis. Weliswaar zijn er gedegen studie en diepgaand bronnenonderzoek, bij voorkeur met behulp van zowel beproefde als moderne wetenschappelijke methoden, voor nodig om te weten wat uiteenlopende uitspraken in de koran ‘werkelijk’ betekenen, maar vervolgens wordt die werkelijke betekenis dan ook geaccepteerd als de onbetwijfelbare waarheid. Bovendien is er het vertrouwen dat dan zal blijken dat de koran voor ons alleen maar positieve boodschappen bevat, dat ze bijvoorbeeld de strijd van vrouwen om meer vrijheid en rechten ondubbelzinnig ondersteunt. Voor mijn gevoel staat die benadering haaks op een andere teneur in de interviews, namelijk dat je de koran moet interpreteren in de hedendaagse context, dat je ervan moet gebruiken wat een ondersteuning is voor je bevrijding en dat je andere uitspraken, bijvoorbeeld die beruchte passage over het slaan van vrouwen, gewoon naast je neer moet leggen.

In het eerste geval blijft de ***tekst***, als het onbetwijfelbare woord van God, de autoriteit, in het andere geval heeft de ***lezer*** het laatste woord: zij bepaalt wat in haar kraam te pas komt en wat niet, om het even oneerbiedig te zeggen. Maar stel dat je eraan vasthoudt dat de tekst de laatste autoriteit is. Dan is het in principe denkbaar dat een volkomen wetenschappelijk verantwoorde interpretatie overtuigend aantoont dat sommige passages wel degelijk vrouw-onvriendelijk zijn, of geweld tegen ongelovigen legitimeren. Hoe ga je dan met die wetenschap om?

Of neem je aan dat een methodologisch verantwoorde lezing onmogelijk tot zo'n conclusie kán leiden? Maar dan getuig je niet van een wetenschappelijke en open houding, maar ben je bevooroordeeld: je wílt dat er in de koran alleen maar mooie dingen staan en geen lelijke. Anderzijds: als Famile Arslan (over de roemruchtige passage 'Slaat haar') stelt: 'Het staat er als mogelijkheid, als ultiem middel. Maar dat betekent toch niet dat ik het moet accepteren? Niets rechtvaardigt om geslagen te worden', of Farida Pattisahusiwa: 'Ik vind dat zo'n onzin! Al zou het er staan!? Het heeft niets met geloof te maken', dan poneren zij zichzelf, als niet-wetenschappelijke lezers, als laatste autoriteit. Maar zijn dit in het licht van het eerste perspectief, volgens welke de tekst heilig is, geen 'ketterse' opmerkingen?

Nogmaals, ik ben een atheïst zonder missie. Ik heb er als oprecht ongelovige weinig behoefte aan om met feministische gelovigen te twisten over de vrouw-onvriendelijkheid van hun heilig boek. Maar nieuwsgierig blijf ik wel.

Baukje Prins is universitair docent sociale filosofie aan de Faculteit der Wijsbegeerte van de Rijksuniversiteit Groningen. Column, uitgesproken bij de presentatie van Ceylan Pekta?-Weber Moslima's. Emancipatie achter de dijken ***(Bulaaq 2006) in de Balie, Amsterdam, 5 maart 2006.***